

AUTOREFERATY

Jerzy Z. Pająk

Kielce

Centralny Komitet Narodowy w latach 1915–1917

Tematem prezentowanej pracy było przedstawienie genezy i historii Centralnego Komitetu Narodowego¹. Stanowi ona studium monograficzne CKN, działającego na terenie Królestwa Polskiego w latach 1915–1917. Konieczność opracowania tego tematu wynika z braku całościowego ujęcia, zajmującego się problematyką porozumień politycznych lewicy niepodległościowej w okresie I wojny światowej. Dzieje zaś CKN stanowią niewątpliwie, z uwagi na najdłuższy okres jego działania (niemal dwa lata), jak również najbardziej rozbudowaną strukturę organizacyjną, najważniejszy fragment historii tych porozumień.

Większe lub mniejsze wzmianki na temat warszawskiego komitetu można znaleźć w istniejących opracowaniach o charakterze syntetycznym i monograficznym, a dotyczących okresu I wojny światowej². W rozważaniach dotyczących ewolucji programu CKN przydatny był

---

¹ Tekst jest skróconą wersją autoreferatu rozprawy doktorskiej obronionej 7 IV 1997 r. w Instytucie Historii PAN w Warszawie. Skróceniu uległa przede wszystkim część dotycząca bazy źródłowej oraz literatury przedmiotu. Promotorem pracy był doc dr Jan Molenda, a jej recenzentami — prof. dr Włodzimierz Suleja i prof. dr Roman Wapiński.

² Stosunkowo najwięcej miejsca tym kwestiom poświęcili: J. Holzer, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1917–1919*, Warszawa 1962; J. Molenda, *Piłsudczycy a narodowi demokraci 1908–1918*, Warszawa 1980; tegoż, *Polskie Stronnictwo Ludowe 1915–1918*, Warszawa 1964 oraz wspólnie z J. Holzerem, *Polska w pierwszej wojnie światowej*, Warszawa 1967; W. Suleja, *Orientacja austro-polska w latach I wojny światowej (do aktu 5 listopada 1916)*, Wrocław 1992; tenże, *Próba budowy zrębów polskiej państwowości w okresie istnienia Tymczasowej Rady Stanu*, Wrocław 1981; T. Monasterska, *Narodowy Związek Robotniczy 1905–1920*, Warszawa 1973; T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984; T. Pelczarski, *Komisariaty Wojskowe Rządu Narodowego w Królestwie Polskim (6 VIII — 5 IX 1914). Geneza i działalność*, Warszawa 1939; H. Jabłoński, *Polityka Polskiej Partii Socjalistycznej w czasie wojny 1914–1918*, Warszawa 1958; W. Jędrzejewicz, *Kronika życia Józefa Piłsudskiego 1867–1935*, t. 1, (1867–1920), Londyn 1977 oraz wspólnie z J. Ciskiem, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867–1935*, t. 1 1867–1918, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994; S. Migdał, *Piłsudczyzna w latach pierwszej wojny światowej*, Katowice 1961; C. Kozłowski, *Działalność polityczna Koła Międzypartyjnego*

referat Artura Śliwińskiego z sierpnia 1916 r.³ oraz studia nad polską myślą polityczną prowadzone od lat siedemdziesiątych przez Uniwersytet Wrocławski⁴. Jednakże najbardziej istotna okazała się prezentowana przez Włodzimierza Suleję koncepcja licytacyjna sprawy polskiej⁵.

Problemem ważnym pozostaje nadal brak opracowań, które niewątpliwie w sposób znaczący uzupełniłyby prowadzone przez autora badania⁶. Uwaga większości dotychczasowych badaczy koncentrowała się na życiu politycznym Warszawy, tylko sporadycznie sięgano po przykłady z życia prowincji Królestwa Polskiego. Na pogłębione badania czekają więc także problemy związane z funkcjonowaniem regionalnych centrów politycznych: Lublina, Kielc, Łodzi, Płocka, Piotrkowa, Włocławka, Kalisza, Radomia, Częstochowy, Siedlec i Zagłębia Dąbrowskiego.

Utrudnieniem dla autora było znaczne rozproszenie materiałów archiwalnych. Przechowywany w Archiwum Akt Nowych zespół Centralnego Komitetu Narodowego stanowi niewielki fragment pierwotnego zasobu. Stąd wynika konieczność przeprowadzenia szerokiej i bardzo pracochłonnej kwerendy archiwalnej. Najwięcej materiałów do interesującego nas tematu dostarczyły zespoły Naczelnego Komitetu Narodowego, przechowywanego w Krakowie i Archiwum PPS, obecnie udostępnionego w AAN w Warszawie⁷.

Istotne poszerzenie bazy źródłowej stanowią liczne opublikowane wspomnienia, relacje i opracowania autorstwa polityków i działaczy, przede wszystkim z grupy Piłsudskiego, biorących udział w działalności Centralnego Komitetu Narodowego. Korzystać z nich należy jednak ostrożnie, choćby dlatego, że część z nich, szczególnie pisana w latach trzydziestych, w warunkach ostrego sporu pomiędzy socjalistami i ludowcami a sanacją, w sposób zdecydowanie jednostronny naświetlała poszczególne kwestie⁸.

w latach 1915–1918, Warszawa 1967; K. Srokowski, *NKN. Zarys historii Naczelnego Komitetu Narodowego*, Kraków 1932.

³ A. Garlicki, *Główne założenia polityki Centralnego Komitetu Narodowego w oświetleniu Artura Śliwińskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1959, nr 1.

⁴ Ich rezultatem była seria wydawnicza PAN *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, pod red. H. Zielińskiego, z której szczególnie przydatne okazały się artykuły w tomie 2: J. S. Misia, W. Sulei oraz w tomie 5: W. Najdus, W. Sulei, *Spór o kształt aktywizmu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1978–1983.

⁵ Zob. np. ostatnią pozycję W. Sulei, *Józef Piłsudski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995.

⁶ Dotyczy to przede wszystkim zagadnień porozumień lewicy niepodległościowej w okresie I wojny światowej, takich jak: Polska Organizacja Narodowa, Zjednoczenie Organizacji Narodowych, Zjednoczenie Stronnictw Niepodległościowych zaboru rosyjskiego, Unia Stronnictw Niepodległościowych, Konfederacja Narodowa Polska oraz Komisja Porozumiewawcza Stronnictw Demokratycznych. Nadal na rzetelne opracowanie oczekuje historia PPS w latach 1914–1917 oraz dzieje Partii Niezawisłości Narodowej, Ligi Kobiet PW, Związku Patriotów, Związku Niepodległości, jak również Związku Młodzieży Polskiej „Zet”.

⁷ Ze względu na stan zachowania się bazy źródłowej stosunkowo łatwiej było skompletować materiały dotyczące założeń programowych i politycznych Centralnego Komitetu Narodowego. W sposób szczerkowy zachowały się źródła mówiące o funkcjonowaniu i rozwoju struktur CKN. Ważniejszy problem stanowiły również przekazy pozwalające zrozumieć uzasadnienie podejmowanych decyzji. W tym stanie rzeczy istniała konieczność posiłkowania się różnymi źródłami pośrednimi — korespondencją i wspomnieniami.

⁸ Cechą dominującą tych opracowań było deprecjonowanie wkładu ruchu socjalistycznego i ludowego we wspólne przedsięwzięcia okresu wojny światowej na rzecz eksponowania dokonań piłsudczyków w tym zakresie. Warto tu podkreślić, że w okresie PRL część historyków ze względów pozamerytorycznych podtrzymywała za piłsudczykami tezę o podporządkowaniu PPS i PSL Józefowi Piłsudskiemu.

Monograficzne potraktowanie tematu rzutowało na układ, sposób i proporcje omawianych w niniejszej pracy zagadnień. Dominowanie problematyki politycznej oraz spraw związanych ze strukturami organizacyjnymi stanowi odbicie faktycznych kierunków działalności warszawskiego komitetu. Głównym problemem politycznym tego porozumienia lewicy niepodległościowej było niewątpliwie rozwiązanie sprawy polskiej w toku toczącej się I wojny światowej. Stąd CKN tak dużą wagę przywiązywał do polityki państw centralnych i Rosji oraz ich sojuszników w kwestii polskiej⁹.

Rola, jako odegrała lewica niepodległościowa w trakcie wydarzeń I wojny światowej na terenie Królestwa Polskiego, była doniosła. Podjęte przez nią działania zarówno polityczne jak i wojskowe, przygotowały znaczną część społeczeństwa polskiego w Kongresówce do dnia, w którym niepodległość „przestała być snem”. Od zajęcia Warszawy przez Niemców w sierpniu 1915 r. główną wytyczną działania była sformułowana przez Józefa Piłsudskiego koncepcja licytacji sprawy polskiej wzwyż. Historia CKN mieści się w całości w próbie realizacji tego programu politycznego.

Głównym zadaniem, jakie postawił sobie autor przedstawianej pracy, było pokazanie genezy i historii Centralnego Komitetu Narodowego. Zamierzenie to zostało zrealizowane w sposób, na jaki pozwalał zachowany materiał źródłowy. Odtworzenie przebiegu zjazdów CKN, pracy instancji centralnych i terenowych pozwoliło na precyzyjne ustalenie faktycznych przesłanek wielu jego działań politycznych. Do najbardziej pracochłonnych czynności badawczych należało odtworzenie większości składów osobowych i politycznych władz CKN. Udało się także scharakteryzować ogólnie działalność lewicy niepodległościowej zarówno w Warszawie, jak i na prowincji Królestwa Polskiego.

Wspólnym dla Centralnego Komitetu Narodowego i tworzących go stronnictw wyróżnikiem była niewątpliwie idea niepodległości. Niepodległa Polska, o jakiej myślano, miała być w dużej mierze nawiązaniem do dawnej, przedrozbiorowej Rzeczypospolitej wielu narodów. Ale również miała być republiką i państwem demokratycznym. W pracy starano się ukazać ogromny wysiłek organizacyjny, jaki podjęto w celu propagowania hasła niepodległości Polski wśród robotników, chłopów i inteligencji. Szeroka propaganda tej idei, prowadzona wówczas prawie wyłącznie przez lewicę niepodległościową, przyczyniła się niewątpliwie do upowszechnienia, szczególnie wśród warstw ludowych, świadomości potrzeby własnego państwa. Nie wszyscy bowiem robotnicy i chłopci byli już wówczas dostatecznie rozbudzeni pod względem polityczno–narodowym. Stałe więc propagowanie idei niepodległości Polski, jak i idei ogólnodemokratycznych oraz organizowanie obchodów rocznic narodowych, setek zebrań i wieców w związku z aktem 5 listopada i powołania Tymczasowej Rady Stanu — niezależnie od aktualnego wtedy kontekstu politycznego — przyczyniało się do wzrostu świadomości narodowej.

CKN, w zamierzeniach jego twórców i kierowników, miał stanowić zaplecze organizacyjne i polityczne dla realizacji jednego z etapów wybijania się Polaków na niepodległość, etapu, w którym we współpracy z państwami centralnymi miano zbudować podstawowe elementy państwowości — rząd i armię. Wobec niemożności realizacji tego programu jego rola była

---

⁹ Sprawy społeczno–gospodarcze, tak ważne przecież zarówno w programach, jak i działaniu współtworzących CKN partii politycznych, stanowiły zdecydowany margines jego działalności. Dlatego nie było potrzeby specjalnego ich wyodrębniania. Również problematyka przygotowań wojskowych, która stanowiła jeden z głównych nurtów działalności lewicy niepodległościowej, została uwzględniona tylko w tym zakresie, w jakim wpływała ona na działalność polityczną warszawskiego komitetu.

skończona. Momentem zwrotnym w historii CKN było wydanie przez państwa centralne aktu 5 listopada 1916 r. Mimo początkowych nadziei polityków lewicy niepodległościowej na realizację programu minimum przyniósł on im w rezultacie rozczarowanie. Różnice w ocenie możliwości kontynuowania dotychczasowej polityki były w gruncie rzeczy przyczyną rozłamu w Centralnym Komitecie Narodowym, w lutym 1917 r. Dalsze praktykowanie bowiem aktywizmu politycznego, szczególnie po wybuchu rewolucji rosyjskiej, zdaniem większości polityków tej formacji, straciło bowiem swój sens, tym bardziej gdy jednocześnie stało się jasne, że rachuby na znaczące ustępstwa w sprawie polskiej ze strony państw centralnych okazały się złudne.

Stopień zaangażowania w prace CKN¹⁰ wynikał w głównej mierze ze skali przekonania o zasadności prowadzenia polityki aktywistycznej poszczególnych środowisk politycznych. Przy generalnym, do lutego 1917 r. poparciu kierownictw PPS, NZR, PSL dla prowadzonej przez warszawski komitet polityki, widać narastający krytycyzm w odniesieniu do niej części działaczy tych partii. Z jednej strony nurt narodowo–niepodległościowy coraz szybciej ewoluje na pozycje zajmowane przez centrum aktywistyczne, co ostatecznie zakończy się wyjściem NZR i Związku Niepodległości ze struktur Centralnego Komitetu Narodowego, z drugiej zaś — praktycznie bojkotujące prace CKN, łódzka i warszawska organizacja PPS uzyskują w początkach 1917 r. aprobatę swego stanowiska przez CKR tej partii, co również zakończy się opuszczeniem przez socjalistów warszawskiego komitetu¹¹. Również PSL, mimo swego udziału w pracach CKN aż do końca jego istnienia, uważało, że formuła działania tej reprezentacji wyczerpała się. W tej sytuacji i w warunkach przeorientowania w kwietniu 1917 r. swych koncepcji politycznych grupa Piłsudskiego uznała dalsze utrzymywanie działalności CKN za bezprzedmiotowe. Odbudowa zaś współdziałania lewicy niepodległościowej dokonała się w ramach nowej formuły, którą reprezentowała Komisja Porozumiewawcza Stronnictw Demokratycznych.

W pierwszym roku wojny typowy działacz lewicy niepodległościowej pracował na ogół jednocześnie w dwu albo i więcej organizacjach współtworzących tę formację. Był to wyraz słabości wpływów w społeczeństwie. Politycy zarówno nurtu socjalistycznego, jak i narodowego współuczestniczyli w powołaniu Polskiego Stronnictwa Ludowego i współorganizowali razem Polską Organizację Wojskową. W miarę jednak funkcjonowania Centralnego Komitetu Narodowego oraz krzepnięcia struktur partyjnych następował proces swoistego samookreślenia, który powodował, iż ten typ działacza zanikał, a jego miejsce zajęli politycy jasno określający swą przynależność partyjną¹².

---

¹⁰ Rola i znaczenie poszczególnych ugrupowań politycznych w ramach Centralnego Komitetu Narodowego była również w pewnym stopniu odzwierciedleniem ich faktycznej pozycji na scenie politycznej. Malejące w 1916 r. znaczenie reprezentantów nurtu narodowo–niepodległościowego i utrzymująca się wysoka pozycja ludowców i socjalistów stanowią dobrą ilustrację tej tezy. W ciągu bowiem tego roku szczególnie szybko rozwijały się struktury partyjne i rosły wpływy PPS i PSL, utrzymywały się zaś na tym samym poziomie NZR bądź mały jak w przypadku Związku Niepodległości.

¹¹ Decyzje te zyskują sankcję Rady Partyjnej Polskiej Partii Socjalistycznej w lutym 1917 r. Warto przy tym podkreślić, że podstawowe przyczyny weryfikacji swego stanowiska przez PPS wobec polityki aktywistycznej wynikały przede wszystkim z przekonania o jej nieskuteczności oraz rzeczywistości społecznej i politycznej okupowanego Królestwa. Procesy tej weryfikacji miały charakter długotrwały. Wydarzenia rewolucji rosyjskiej nadały tylko przyspieszenia tym procesom. Widać to wyraźnie w działaniach podjętych przez socjalistów pod koniec lutego i w marcu 1917 r.

¹² Przykładem tego może być opuszczenie przez starszą generację działaczy — Artura Śliwińskiego, Jana

Kolejną cechą charakterystyczną tworzonych do lipca 1917 r., jak i potem porozumień międzypartyjnych lewicy niepodległościowej było przekonanie o nieodzowności konsolidacji narodowej w realizacji owego celu strategicznego. Idea konsolidacji narodowej, uznania za konieczność szukania płaszczyzny porozumienia między różnymi siłami politycznymi, stanowiła zresztą również wyraźny składnik idei niepodległościowej. Stąd głównym elementem politycznego działania warszawskiego komitetu były nieustanne starania o porozumienie w tej sprawie z politykami centrum i prawicy. Mimo dużej skłonności do ustępstw ze strony kierownictwa CKN do powstania tak szerokiej reprezentacji politycznej Królestwa Polskiego nie doszło.

Trzeba zaznaczyć, że usiłowania polityków CKN odniosły jednak pewien skutek, którym były porozumienia częściowe, takie jak Deklaracja Stu, Delegacja Międzypartyjna Stronnictw czy Rada Narodowa. Pomimo braku widocznych efektów działalności, jak i nieuczestniczenia w jej pracach stronnictw Międzypartyjnego Koła Politycznego, szczególną rolę odegrała jednak Rada Narodowa, skupiła bowiem wszystkie odłamy aktywistów, stanowiła więc dogodnie forum wymiany poglądów między lewicą niepodległościową a częścią politycznego centrum i prawicy¹³.

W okresie I wojny światowej zarówno koncepcje taktyczne, jak i działalność lewicy niepodległościowej, mimo stałej akceptacji celu strategicznego, jakim była niepodległość, podlegały jednak ewolucji. Dlatego zmianie ulegała formuła organizacyjna jej porozumień politycznych. Zmieniał się także skład polityczny jej porozumień międzypartyjnych. Dotychczasowa literatura przedmiotu akcentowała wewnętrzny podział tych porozumień na nurty: socjalistyczno–niepodległościowy i narodowo–niepodległościowy. Podział ten miał niewątpliwie sens przynajmniej do połowy 1915 r., ale po sierpniu 1915 r., a więc w czasie funkcjonowania Komitetu Naczelnego ZSN, a szczególnie od czasu powstania Centralnego Komitetu Narodowego można mówić o czterech zasadniczych komponentach lewicy niepodległościowej: socjalistach (PPS), narodowcach (NZR, ZN), ludowcach (PSL) i radykałach (PNN i ZSD)¹⁴. Szczególnie radykałowie¹⁵ odegrali zasadniczą rolę w konstruowaniu, a następnie w utrzymaniu CKN. Cechą charakterystyczną dla tego środowiska były duże wpływy grupy

---

Cynarskiego czy Gustawa Daniłowskiego szeregów PPS i całkowite przejście do działalności w Partii Niezawisłości Narodowej i CKN. Środowisko partyjne PNN zostało zasilone jednocześnie przez część inteligentnych działaczy nurtu narodowego. Struktury Centralnego Komitetu Narodowego ułatwiły zresztą znakomicie ten proces. Owo określenie swojej przynależności partyjnej nie wykluczało, rzecz jasna, zaangażowania szczególnie działaczy terenowych PPS czy PSL w prace POW, kółek rolniczych, związków zawodowych, Ligi Kobiet PW, czy tworzącego się samorządu.

¹³ Rokowania konsolidacyjne, pomimo częściowego powodzenia, wносиły przy tym tylko nową jakość do życia politycznego Królestwa. Przez stałe kontakty przyczyniały się do łagodzenia wzajemnych uprzedzeń i animozji między politykami różnych opcji politycznych. Tym samym kładły podwaliny pod normalne życie polityczne znacznej części społeczeństwa polskiego. Na marginesie tego problemu należy zrobić uwagę, że autorowi nie udało się mimo podjętych starań dokonać znaczącego uzupełnienia historii rokowań konsolidacyjnych stronnictw politycznych w zaborze rosyjskim poza szerszym niż dotąd przedstawieniem problematyki Rady Narodowej.

¹⁴ Oczywiście specyfiką tej formacji było funkcjonowanie organizacji, w których wpływami politycznymi dysponowali przedstawiciele kilku nurtów; tak było np. z Unią Młodzieży Postępowo–Niepodległościową czy Ligą Kobiet Pogotowia Wojennego, a przede wszystkim z Polską Organizacją Wojskową.

¹⁵ Przez radykałów rozumiem zaangażowane politycznie środowiska inteligencji, które w poprzednim okresie znajdowały się w orbicie wpływów przede wszystkim ruchu socjalistycznego, a częściowo także postępowego i narodowego.

Piłsudskiego¹⁶, Można wręcz postawić tezę, że było to faktyczne zaplecze polityczne dla tej grupy. Tu dochodzimy do jednego z podstawowych problemów dla historii lewicy niepodległościowej w trakcie I wojny światowej, a więc roli odgrywanej w ramach tej formacji przez Józefa Piłsudskiego i jego przyjaciół politycznych.

Niewątpliwie Józef Piłsudski po sierpniu 1914 r. był uznawany za niekwestionowanego przywódcę ruchu irredentystycznego. Złożyło się na to kilka przyczyn. Wszystkie partie irredentystyczne akcentowały konieczność wywalczenia niepodległości na drodze zbrojnej, dlatego Piłsudski, najpierw jako komendant strzelców, a następnie dowódca I Brygady najlepiej uosabiał walkę zbrojną przeciw Rosji. Jego taktyczne przecięż opowiadanie się czy to, jak to było między sierpniem 1914 a sierpniem 1915 r. za rozwiązaniem austro–polskim, czy też później za budową buforowego państewka polskiego opierającego się na mocarstwach centralnych miało ten zasadniczy cel przybliżyć. Koncepcja licytacyjna sprawy polskiej Piłsudskiego, którą tak precyzyjnie opisał w swoich pracach Włodzimierz Suleja, była mimo wszystkich początkowych oporów przyjmowana przez działaczy lewicy niepodległościowej, nawet tych w rodzaju Feliksa Perla czy Jana Stanisława Jankowskiego, których związki polityczne z Piłsudskim w czasie I wojny światowej miały charakter luźny. Niewątpliwie potencjał ludzki I Brygady, budowanej przecięż wspólnie przez wszystkie ugrupowania lewicy niepodległościowej i wobec kształtującej się tam legendy wodza, był przez Piłsudskiego wykorzystywany przede wszystkim do umocnienia własnej pozycji w partiach i organizacjach lewicy niepodległościowej¹⁷. Jednocześnie fakt, iż nie uczestniczył on do XI 1916 r. bezpośrednio w pracach politycznych, powodował, że stawał się mediatorem w sporach dzielących poszczególne ugrupowania wchodzące w ich skład i wyrastał na polityka nie związanego z jednym tylko nurtem lewicy niepodległościowej¹⁸.

Nie można jednak wyciągnąć z tego wniosku o podporządkowaniu się kierownictw sił politycznych, uczestniczących w CKN, Józefowi Piłsudskiemu. Zgoda na przywództwo ruchu miała charakter warunkowy i ograniczała się w gruncie rzeczy do płaszczyzny walki o niepodległość¹⁹. Mimo obecności piłsudczyków w grupach przywódczych PPS, NZR, może w mniej-

¹⁶ Za literaturą przedmiotu dla najbliższych współpracowników Piłsudskiego (piłsudczyków) w sensie sztabu kierowniczego przyjmuję określenie „grupa Piłsudskiego”. Patrz A. Garlicki, *Geneza Legionów, Zarys dziejów Komisji Tymczasowej Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych*, Warszawa 1964, s. 9; J. Molenda, *Piłsudczycy a narodowi demokraci...*, s. 14–15.

¹⁷ Jednocześnie warto zauważyć, że działalność emisariuszy I Brygady, czy ludzi wprost oddelegowanych do prac politycznych obiektywnie sprzyjała rozwojowi nie tylko wspólnych porozumień politycznych w rodzaju CKN, ale także struktur organizacyjnych partyjnych uczestników tych porozumień.

¹⁸ W liście charakteryzującym swoją działalność w trakcie wojny Piłsudski tak napisze o sobie: „jestem uznany przez całe mnóstwo ludzi za naturalnego wodza Polaków w tej wojnie. Czy będzie się to ukrywało za mówieniem «o moralnym» przywództwie, czy będzie wprost żądaniem, abym dawał rozkazy, instrukcje itd., faktem jest, że w umysłach ludzi to przywództwo istnieje (...) Czy chcę, czy nie chcę, jestem przed tą częścią narodu odpowiedzialny za to, co czynię i odpowiedzialności tej nie mogę złożyć, dopóki nie ma w narodzie autorytetu moralnego zorganizowanego i umiejącego wymusić dla siebie posłuch” — fragment listu Józefa Piłsudskiego bez adresata, podaję za J. Molenda, *Próba utworzenia ogólnonarodowej reprezentacji politycznej stronnictw Królestwa Polskiego (sierpień — grudzień 1915)*, „Najnowsze Dzieje Polski 1914–1939” 1961, t. IV, s. 177–178.

¹⁹ Podobnie jak J. Molenda, uważam, że stosowanie niekiedy w odniesieniu do porozumień międzypartyjnych irredentystów określeń „obóz polityczny”, a tym bardziej „obóz Piłsudskiego” wydaje się nie tylko mało precyzyjne, lecz także narzucające określoną interpretację historii tych porozumień politycznych,

szym stopniu w PSL, wyraźnie jest widoczny proces, w miarę krzepnięcia struktur organizacyjnych poszczególnych partii, eksponowania we własnej działalności w coraz większym stopniu wątków społecznych i gospodarczych. Im bardziej realne stawało się odzyskanie niepodległości, tym większą uwagę poświęcano także sprawom prawnoustrojowym przyszłego państwa polskiego. Były to bowiem elementy programów partyjnych, świadczące o ich tożsamości politycznej. Tymczasem Piłsudski, który w tym okresie swej działalności politycznej kwestiom tym nie nadawał większego znaczenia, nie był i nie mógł być w tym znaczeniu przywódcą obozu lewicowego w Polsce. Na osłabienie jego oddziaływania, szczególnie na PPS, wpływał także fakt przeniesienia aktywności jego politycznych przyjaciół na teren przygotowań wojskowych, ale również w płaszczyźnie politycznej — na rzecz reprezentacji politycznych lewicy niepodległościowej.

Jak pisze J. Molenda, „w interesującym nas okresie łatwiej jest wskazać, wyróżnić cechy specyficzne piłsudczyków, mechanizmy ich działania, wyodrębnić wśród nich grupy niż zrekonstruować ich ideologię. Wynika to prawdopodobnie stąd, iż grupa Piłsudskiego, aczkolwiek stanowiła sztab kierowniczy, ośrodek dyspozycji politycznej, nie przybrała sformalizowanej struktury organizacyjnej. Dysponowały nim jedynie partie polityczne, które dla piłsudczyków miały stanowić siłę oparcia społecznego i politycznego. Powstałe zaś z inspiracji piłsudczyków bloki polityczne przyjmowały jedynie ramowe wytyczne politycznego działania na chwilę bieżącą, rzadziej formułowały postulaty społeczne”²⁰. Pomimo generalnej słuszności tej uwagi trzeba jednak zaznaczyć, że w latach 1915–1917 nastąpiło odejście większości piłsudczyków starszej generacji z PPS i utworzenie przez nich własnego stronnictwa politycznego — Partii Niezawisłości Narodowej²¹.

Piłsudczycy byli przy tym siłą sprawczą, dzięki której w toku I wojny światowej powstawały kolejne porozumienia lewicy niepodległościowej. Odegrali zasadniczą rolę w tworzeniu, a następnie kierowaniu Centralnym Komitetem Narodowym. Stanowili główną grupę członków i działaczy tej reprezentacji politycznej. Dzięki stałej większości w Zarządzie CKN faktycznie decydowali o kierunkach i sposobach działania warszawskiego komitetu. Dlatego posunięcia polityczne CKN trzeba w dużym stopniu interpretować w ramach koncepcji licytacyjnej Józefa Piłsudskiego²².

---

jakim był Centralny Komitet Narodowy i jego poprzednicy. Jeżeli bowiem przez obóz polityczny rozumieć organizację o charakterze szerszym, obejmującym więcej niż jedną partię czy stronnictwo, to jednak koniecznym warunkiem wydaje się ich funkcjonowanie w dłuższym czasie określonej wspólnoty ideowej. Tymczasem to zjawisko polityczne, które nazywamy irredentą polską, czy potem lewicą niepodległościową, jest od samego początku było porozumieniem sił o odmiennym rodowodzie ideowym, a także różniących się wizjami przyszłego porządku społecznego w Polsce.

²⁰ J. Molenda, *Piłsudczycy a narodowi demokraci...*, s. 484.

²¹ Na marginesie tej sprawy warto zauważyć, że młodsza generacja grupy Piłsudskiego, która skupiała się głównie w ramach Polskiej Organizacji Wojskowej, nie widziała takiej potrzeby, choćby ze względu na długofalowy interes organizacji, którą kierowała. Zarysował się w związku z tym podział ról: starsi zajmowali się głównie pracami politycznymi, młodszy, nie odzegnując się od udziału w nich, zajmowali się jednak przede wszystkim przygotowaniem wojskowymi. Ten podział ma swoje odbicie w zaangażowaniu się jednej i drugiej generacji w działalność Centralnego Komitetu Narodowego. Przez cały okres swego istnienia pozostawał on niewątpliwie domeną starszych polityków grupy Piłsudskiego.

²² CKN pozostawał przy tym głównym narzędziem oddziaływania piłsudczyków na partie lewicy niepodległościowej, w których kierownictwach, jak już była o tym mowa, ich obecność albo malała (jak w wypadku PPS), albo też była znikoma (jak w wypadku Związku Niepodległości). Politycy grupy Piłsudskiego działający w tych partiach wspomagali w znakomity sposób tendencje integracyjne w ramach tej formacji.

Centralny Komitet Narodowy w odróżnieniu od swych poprzedników, jak również KPSD²³, charakteryzował się powstaniem i funkcjonowaniem struktur centralnych: zarządu i wydziałów. Rozbudowane struktury centralne pozwalały na sprężyste i faktyczne kierownictwo działaniami lewicy niepodległościowej w skali całego Królestwa. Struktury te tworzone były przez działaczy wszystkich ugrupowań wchodzących w skład CKN, jednakże dominującą rolę odgrywali w nich — jak już wspominałem — piłsudczycy. Ich przewaga szczególnie silnie zaznaczała się w zarządzie, wydziale politycznym, prasowym i organizacyjnym. Zupełnie odmienna sytuacja istniała, poza Wydziałem Narodowym Lubelskim, w strukturach terenowych, w których wiodącą rolę odgrywali działacze PPS, PSL i NZR oraz członkinie Ligi Kobiet PW. Taktyka polityków grupy Piłsudskiego na gruncie CKN jest tym samym bardzo czytelna. Stanowiąc niewielką część potencjału ludzkiego lewicy niepodległościowej, starali się oni uchwycić te funkcje, jak również opanować te struktury, które zapewniały im faktyczny wpływ na decyzje warszawskiego komitetu.

Odtworzenie siatki struktur terenowych i scharakteryzowanie ich działalności pozwoliło na wydobycie skali przedsięwzięć Centralnego Komitetu Narodowego w Królestwie Polskim. Podjęta przez działaczy CKN próba zbudowania organizacji politycznej, obejmującej całość Królestwa, w dużej mierze powiodła się. W jej wyniku powstała struktura mająca swe wpływy i organizacje w większości ośrodków byłego zaboru rosyjskiego. Zwielokrotniło to, rzecz jasna, możliwości polityczne całej formacji politycznej. Jeżeli dodamy do tego rosnące wpływy i możliwości organizacyjne większości partii współtworzących warszawski komitet, uzyskamy obraz pozwalający stwierdzić, że to właśnie w okresie CKN uzyskała lewica niepodległościowa liczący i trwały wpływ na duże grupy społeczne Kongresówki²⁴. Wśród tworzonych w ciągu pierwszej wojny porozumień i reprezentacji międzypartyjnych warszawski komitet stanowił najbardziej rozbudowaną strukturę. Spośród organizacji prowincjonalnych największymi pod względem stopnia zorganizowania i zasięgu wpływów były niewątpliwie dwie: Wydział Narodowy Lubelski i Narodowa Rada Okręgowa Ziemi Kieleckiej²⁵. Rzeczą znamioną jest fakt,

---

Ich stosunkowo małe oddziaływanie na organizacje nurtu narodowo–niepodległościowego było jedną z przyczyn jego wyjścia z CKN w lutym 1917 r.

²³ CKN przyjął formę organizacji mieszanej, łączącej w sobie z jednej strony cechy reprezentacji stronnictw politycznych, z drugiej zaś z własnymi kierownictwami i strukturami w gruncie rzeczy niezależnymi od tychże partii. Układ ten jest bardzo widoczny w stosunkach między plenum i zarządem CKN. Członkowie CKN byli początkowo kompletowani na zasadzie parytetu miejsc uzgodnionego między organizacjami współtworzącymi warszawski komitet. Zarząd zaś, który faktycznie kierował pracami, tworzono korzystając z innych kryteriów, z których jednym z najistotniejszych były osobiste predyspozycje kandydata. Właśnie ta forma organizacyjna nadawała strukturze CKN ową pożądaną sprawność organizacyjną, a jednocześnie umożliwiała wykorzystanie potencjału ludzkiego ugrupowań w nim uczestniczących.

²⁴ Nie ma więc powodu twierdzić, jak to czyniła część historiografii powojennej, iż lewica niepodległościowa nie dysponowała znaczącymi wpływami wśród robotników i chłopów. Na marginesie można zauważyć, że to właśnie propagowana przez nią idea niepodległości państwowej w sposób istotny stanowiła o atrakcyjności oferty programowej zarówno PPS, jak i NZR w środowisku robotniczym kosztem SDKPiL i PPS–Lewicy. Widomą oznaką tego było przechodzenie części dotychczasowych zwolenników partii lewicy rewolucyjnej w szeregi PPS. Zjawisko to narastało w miarę akcentowania przez tę partię jej lewicowego i socjalistycznego charakteru w ciągu 1918 r. Sprawy te wymagają zresztą nowych badań.

²⁵ Stosunkowo ważna rola, jaką odgrywał w Centralnym Komitecie Narodowym WNL, wynikała przy tym raczej z obecności w jego składzie wielu czołowych działaczy lewicy niepodległościowej aniżeli z jego większej siły organizacyjnej.

że właśnie w tych okręgach CKN doszło do harmonijnej współpracy PPS, PSL i NZR. Zagadnienie funkcjonowania struktur terenowych warszawskiego komitetu wymaga jeszcze pogłębionych studiów, zarówno biograficznych, jak i regionalnych. Jednakże już ustalenia tej pracy pozwalają na postawienie tezy, że było to największe wspólne przedsięwzięcie organizacyjne lewicy niepodległościowej w latach I wojny światowej²⁶.

Wydaje się także, że ustalenia tej pracy pozwalają także odmiennie niż dotychczas spojrzeć na rzeczywistość polityczną prowincji Królestwa Polskiego w tym okresie. Można bowiem stwierdzić, że teza o hegemonii środowisk politycznych związanych z MKP, niewątpliwie słuszna dla pierwszego roku wojny, dla lat 1915–1917, a więc czasu działania CKN, wymaga weryfikacji. Niewątpliwie endecy i realisci nadal mieli dominujący wpływ w organizacjach gospodarczych i samopomocowych oraz dzięki ordynacji wyborczej — w powstających załączkach samorządu. W odróżnieniu jednak od poprzedniego okresu, dzięki staraniom głównie CKN i jego struktur terenowych, powstała w większości ważniejszych ośrodków prowincjonalnych Królestwa alternatywa programowa i ludzka dla MKP. Znaczenie tej alternatywy w latach 1917–1918 stale rosło kosztem w dużej mierze konkurentów politycznych. Tym samym można stwierdzić, że dla dużej części prowincji Królestwa to właśnie okres CKN stanowił moment przełomowy, w którym po raz pierwszy od rewolucji 1905–1907 r. zostało odbudowane lub zbudowane liczące się zaplecze polityczne i organizacyjne, zarówno PPS, jak i innych stronnictw lewicy niepodległościowej. Miało to niewątpliwie decydujący wpływ na szybki rozwój tych partii w następnym okresie²⁷.

W okresie I wojny można mówić o dwóch momentach zdobycia przez lewicę niepodległościową największych wpływów politycznych i społecznych w Królestwie Polskim. Pierwszy z nich przypada właśnie na okres działalności Centralnego Komitetu Narodowego, drugi na listopad 1918 r. Ale o ile w trakcie istnienia CKN dominującą formą, w ramach której dokonywała się konsolidacja tej formacji były struktury centralne i terenowe warszawskiego komitetu, o tyle w listopadzie 1918 r. podstawowym zapleczem organizacyjnym pozostawały struktury partii politycznych, których kierownictwa uzgadniały współdziałanie w ramach KPSD.

---

²⁶ O sile i pozycji Centralnego Komitetu Narodowego świadczą też skupieni w jego strukturach działacze. W strukturach centralnych warszawskiego komitetu pracowało ponad 200 osób. Było to dużo, zważywszy na mały stopień wcześniejszego oddziaływania politycznego lewicy niepodległościowej na środowiska stolicy. Konfederacja Narodowa Polska czy Unia Stronnictw Niepodległościowych, a nawet Komitet Naczelny ZSN stanowiły w gruncie rzeczy wąskie grupy polityków bez większego zaplecza. Zupełnie nową jakościowo sytuację stworzyły podjęte przez CKN starania o zorganizowanie prowincji Królestwa Polskiego. W ramach struktur okręgowych i lokalnych działało szacunkowo ponad 1400 osób. W sumie aktyw Centralnego Komitetu Narodowego liczył około 1600 osób. Większość z nich stanowili rzecz jasna działacze partii i organizacji współtworzących warszawski komitet, którzy w następnym okresie byli również głównym oparciem dla prac organizacyjnych lewicy niepodległościowej. W tym czasie jedynie obóz narodowo-demokratyczny dysponował porównywalną siłą ludzką i organizacyjną. Struktury jednak CKN wykazywały przewagę nad konkurentami politycznymi dzięki zademonstrowanej w końcu 1916 i na początku 1917 r. sprawności organizacyjnej.

²⁷ W odniesieniu do odbudowy wpływów i organizacji PPS istotny problem wymagający nowych badań polega na określeniu roli, jaką odegrali w tym procesie uczestnicy wydarzeń rewolucji 1905–1907, którzy w latach 1913–1914 zaczęli masowo wracać z zesłań i katorgi do poprzednich miejsc. Autorowi udało się ustalić, że w wielu strukturach CKN w Kieleckiem, Lubelskiem i Zagłębiu odgrywali oni rolę przywódczą.

Działalność terenowych aktywistów Centralnego Komitetu Narodowego i stronnictw go tworzących aktywizowała środowiska politycznie dotąd indferentne, a jednocześnie tworzyła nowy model tej aktywności przez włączenie przedstawicieli robotników i chłopów do czynnego życia obywatelskiego. W ostatecznym bowiem rachunku postawa właśnie tych grup społecznych przesądziła o powodzeniu polskiego listopada 1918 r. Kończąc swoje rozważania nad historią warszawskiego komitetu, chcę podkreślić, że nie przypadkiem stało się tak, że obszary należące do najbardziej rozbudowanych w sensie organizacyjnym okręgów CKN: lubelskie, kieleckie, radomskie, a także częściowo zagłębiowskie stały się głównym oparciem powstałego w listopadzie rządu w Lublinie. Jedną z głównych przesłanek tej sytuacji było w dużej mierze zbudowane właśnie w okresie Centralnego Komitetu Narodowego zaplecze społeczne i polityczne. Istotną rolę odegrała również na tym terenie tradycja współpracy terenowych działaczy partii lewicy niepodległościowej, która powstała również w trakcie funkcjonowania struktur prowincjonalnych warszawskiego komitetu. Umożliwiła ona bowiem stosunkowo szybkie tworzenie lokalnych ośrodków władzy w listopadzie 1918 r.